

International Law: Politics Values and Functions// Res. Cours, 1989. T.216. Dordrecht, 1990. 4. Денисов В.Н. Международное сотрудничество государств в области прав человека. К., 1987; Петражицкий Л.И. Теория права и государства в связи с теорией нравственности. Спб., 1909. Т.1. 5. Глезерман Г.Е. Интерес как социологическая категория// Вопросы философии. 1966. № 10. 6. Хачатурян А. Унификация коллизийных норм в международном частном праве. К., 1993. 7. Закон України «Про міжнародні договори України» від 22 грудня 1993 року // Відомості ВР України. 1994. № 10. 8. Lauterpacht H. International Law and Human Rights. L., 1950. 9. Международное право: Словарь-справочник// Додонов В.Н. и др. М., 1997. 10. Саад З. Имплементация международных соглашений по правам человека в арабском мире/гражданские и политические права: Автореф. дисс... канд. юрид. наук. К., 1994. 11. Цись Н.І. Імплементация норм міжнародного права у національне кримінальне законодавство України /Загальна частина/ : Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. К., 1994. 12. Рабинович П. М.Проблеми юридичного забезпечення прав людини/Загальнотеоретичний аспект. К., 1992. 13. Гавердовский О.С. Имплементация норм международного права. М., 1980. 14. Нефедов Б.И. Имплементация международно-правовых норм в СССР и проблема международной правосубъектности индивидов// Совершенствование правоприменительной деятельности в условиях перестройки. Омск, 1989. 15. Рабинович П.М. Основні права людини: поняття, класифікація, тенденції// Український часопис прав людини. 1995. № 1. 16. Закон України «Про міжнародні договори України» від 22 грудня 1993 року. Відомості ВР України. 1994. № 10.

Надійшла до редакції 15.02.06

О.В. Карнаухов

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОВЕДЕНОСТІ ВИНИ – КОНСТИТУЦІЙНИЙ ПРИНЦИП КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА

Актуальність питання, що розглядається, пов'язане з проблематикою належного застосування в судочинстві досягнень законодавчої праці, які знайшли власне відображення в Конституції 1996 р. Одним з таких досягнень вважаємо те, що до Конституції держави вперше внесено основні засади судочинства.

Аналізуючи поняття засади, або принципу (з лат. *principium*) як першооснови, керівної ідеї, основних правил поведінки, необхідно акцентувати увагу на тому, що в сучасній юриспруденції цінність особи, захист її прав та свобод є правовою аксіомою. Дане судження приймається як істинне без доказів і є підставою для будування юридичних конструкцій.

Значний внесок у розробку питань принципів кримінального судочинства зробили такі вчені – процесуалісти, як С.А. Альберт, М.І. Бажанов, Ю.М. Грошевий, М.М. Михеєнко, Є.Б. Мізуліна, М.С. Строгович, Т.М. Добровольська, Я.О. Мотовіловкер, І.В. Тирічев, Т.В. Каткова, П.І. Репешко, Л.М. Лобойко, Ф. Фаткулін, М.А. Чельцов та ін.

Принципи кримінального судочинства – це те загальне, що визначає погляд законодавця при прийнятті закону та очікування суспільства при його виконанні.

М.М. Михеєнко, вирішуючи питання ознак, які властиві принципам, вказував, що «до критеріїв визначення певного положення принципом кримінального процесу слід віднести таку сукупність властивостей : 1) це найбільш загальні вихідні положення, ідеї, які мають фундаментальне значення для кримінального процесу, визначають його спрямованість, побудову в цілому, форму і зміст його стадій та інститутів; 2) принципи виражають панівні в даній державі політичні і правові ідеї, які стосуються завдань і способів здійснення судочинства в кримінальних справах; 3) вони повинні бути закріплені в нормах права; 4) принципи повинні діяти у всіх або кількох стадіях кримінального процесу і обов'язково в його центральній стадії – стадії судового розгляду; 5) порушення будь-якого принципу означає незаконність рішення у справі і обов'язково тягне його скасування» [1, с.100–112].

Ця теза розвиває твердження Г.С. Фельдштейна про те, що, «принципи – це властивості кримінального процесу, які відпрацьовані в результаті багатомісячної еволюції. Вони є підґрунтям кримінального судочинства та відтворюють основу задля побудови найбільш відповідної потребам людства догми кримінально – процесуального законодавства» [2, с.5–6].

Природі правового принципу властивий ідеальний – абстрактний момент, тому що він є лише уявленням про належний рівень правосвідомості правозастосовника, суспільства.

Визначаючи правову природу принципів, вважаємо за потрібне скористатися вченням про критичний дуалізм фактів та норм, яке дає уявлення про принципові відмінності між природними законами, твердженнями про природні закономірності та нормативними законами. Як відомо, природні закони є об'єктивними і не залежать від суб'єктивних чинників, вони не підпорядковані людині та незмінні. Нормативні закони вводяться та змінюються лише людиною.

Розглядаючи питання про нормативну властивість принципів, можна сказати, що проявом є їх закріплення в нормативних актах, у тому числі Конституції. Але «нормативістське» розуміння принципів кримінального судочинства заздалегідь не надає принципам значення «маяків» для обрання правильного напрямку розвитку законодавства, тому що принципи – це насамперед «принципи законодавчої політики» [3, с.16]. Особливу важливість має те, що принципи права є началом, що керує тлумаченням законів. У принципах вся сутність права як відтвореного у тексті закону, так і того, що не підлягає відтворенню. А для кримінального процесу як принципи повинні бути визначені правила, які мають здатність не лише здійснювати вплив на формування порядку кримінального судочинства, а й створювати умови для за-

безпечення прийняття справедливого і правильного рішення у кримінальній справі.

Розглядаючи питання про принципи судочинства, не можна оминати поняття системи принципів кримінального процесу. Виходячи з того, що сучасна система кримінального судочинства містить дві форми кримінально – процесуальної діяльності (змагальну та інквізиційну чи слідчу) можна говорити про дві системи принципів кримінального процесу, які мають різну природу, а саме приватну й публічну.

Існує тісний взаємозв'язок між системами принципів, системою принципів кримінального судочинства і його метою та задачами [4]. Неможливо говорити про перевагу одних принципів над іншими. Всі принципи тісно пов'язані між собою, одночасно впливають на перебіг розслідування чи судового розгляду кримінальної справи, порушення будь-якого принципу кримінального судочинства потягне за собою серйозний сумнів у справедливості прийнятого рішення.

При визначенні взаємодії принципів кримінального судочинства процесуалісти бачать неузгодженість між деякими з них. Так, на думку Є.Б. Мізуліної, «прагнення до досяжності об'єктивної істини ігнорує презумпцію невинуватості обвинуваченого, тому що об'єктивна істина ... існує поза і незалежно від тих принципів, завдяки яким організується процес її пізнання» [5, с.52–54]. Тому, наближаючись до реалії кримінального судочинства, на думку М.М. Розіна, можна говорити про принцип доказовості обвинувачення, оскільки обвинувачений вважається невинуватим, поки його вина не доведена у судовому порядку, тому що будь-який сумнів тлумачиться на його користь, а головний обов'язок доведення цієї вини лягає на обвинувача [6, с.300]. Таким чином, цілком зрозуміле нововведення, яке зробив законодавець, передбачивши серед основних засад судочинства принцип – «забезпечення доведеності вини» (ст.129 Конституції України).

Як такі, що мають особливе значення для реалізації положень статті 3 Конституції, яка проголошує, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю, законодавець виокремив засади судочинства в окрему статтю Конституції.

Положення, закріплені у ст.129 Конституції, мають найбільшу здатність забезпечувати призначення кримінального судочинства і його мету. Вони становлять суттєве ядро судочинства і є його конструктивними принципами.

Не перелічуючи всі основні засади судочинства, передбачені у ч.3 ст.129, вважаємо за необхідне підкреслити, що конституційна норма, яка передбачає забезпечення доведеності вини (п.3 вищезазначеної статті) – це у широкому сенсі принцип судочинства,

який розповсюджує свою дію на весь кримінальний процес та гарантує, що доведеність вини повинна бути забезпечена саме законними засобами, уповноваженими на це особами та згідно з діючим законодавством. Даний принцип необхідно розглядати як демократичне начало кримінального судочинства.

Початком дії принципу забезпечення доведеності вини можна визначити виникнення юридичного факту, тобто події, яка має правові наслідки та породжує юридичні обов'язки.

Ю. Барон визначає юридичний факт «як усяку обставину, що тягне за собою який-небудь юридичний наслідок, тобто виникнення, перенесення, припинення, збереження або зміну права» [Цит. за: 7, с.104].

У науковій і навчальній літературі під юридичними фактами розуміються конкретні життєві обставини, що викликають відповідно до норм права настання тих або інших правових наслідків – виникнення, зміну або припинення правовідношення. Як зазначає Є.Б. Мізуліна, по-перше, це – конкретні життєві обставини, елементи об'єктивної соціальної дійсності, по-друге, це – обставини, визнані нормами права, прямо або побічно відбиті в законодавстві. «Життєві факти, – справедливо відзначав Н.Г. Александров, – самі по собі не мають якоїсь іманентної властивості бути чи не бути юридичними фактами. Вони стають юридичними фактами тільки тоді, коли їм таке значення надається нормами права» [8, с.163].

Юридичний факт – різновид соціальних фактів. Обов'язковою умовою є те, що його зовнішня «оболонка» повинна міститися у диспозиції ст.94 КПК, інакше він не буде тягнути правові наслідки та породжувати юридичні обов'язки.

Принцип забезпечення доведеності вини, на наш погляд, полягає в тому, що закон покладає на суб'єктів, які уповноважені державою на здійснення процесу доказування, обов'язок доведеності складової суб'єктивної сторони складу злочину, а саме вини, яка є частиною обставин, що підлягають доказуванню у кримінальній справі згідно зі ст.64 КПК. При цьому законодавець надає суб'єктам доведеності вини відповідні права та покладає на них обов'язки, порушення яких призведе до анулювання результатів судочинства у конкретній кримінальній справі. Говорячи про обсяг прав та обов'язків даної категорії учасників кримінального судочинства, необхідно визначитися зі стадією кримінально – процесуальної діяльності, на якій діють дані учасники та аналізується дія вищезначеного принципу.

Так, на стадії порушення кримінальної справи принцип забезпечення доведеності вини починає діяти лише у випадках вирішення питання щодо порушення кримінальної справи не за фактом, а стосовно особи. Але, якщо особа, яка скоїла злочин, на час

порушення кримінальної справи ще невідома, дії осіб, які проводять дослідчу перевірку, для прийняття рішення, передбаченого ст.97 КПК, беручи до уваги, що поняття вини більш соціальне поняття, все одно спрямовані на реалізацію принципу забезпечення доведеності вини.

Велике значення має стадія досудового розслідування кримінальної справи, тому що через цю стадію проходять усі кримінальні справи за винятком справ приватного обвинувачення, передбачених ст.27 КПК, та справ про злочини, передбачені ст.425 КПК, за винятком випадків, коли суд, прокурор не визнають необхідності проведення досудового розслідування. Як правило, результати досудового розслідування мають суттєвий вплив на результати судового розгляду. На цій стадії кримінально-процесуальної діяльності принцип забезпечення доведеності вини набуває другого дихання і знаходить іноді свою повну реалізацію як у майбутньому обвинувальному вироку, так і у рішенні про закриття кримінальної справи з nereабілітуючих обставин. Не можна сказати, що при прийнятті рішення про закриття кримінальної справи з реабілітуючих обставин принцип забезпечення доведеності вини не знайшов власної реалізації, тому що у даному випадку є сенс говорити про його зміст, який передбачає не стільки обов'язкове обвинувачення особи, скільки створення відповідних, законних умов для прийняття справедливого і правильного рішення у кримінальній справі.

Особливого значення принцип забезпечення доведеності вини набуває на стадії судового розгляду. Стадія попереднього розгляду суддею кримінальної справи не аналізується, тому що питання вини не є предметом розгляду на цій стадії.

Стадія судового розгляду займає у кримінально-процесуальній діяльності особливе місце, адже саме на ній здійснюється правосуддя, відновлюються порушені права громадян, встановлюється наявність чи відсутність вини та визначається покарання винним. На даній стадії прокурор, звертаючись до суду у передбаченому законом порядку, доводить вину особи у скоєному злочині, при цьому він повинен спростувати презумпцію невинуватості, яка «супроводжує» обвинуваченого та підсудного протягом усього кримінального судочинства. Підтримуючи державне обвинувачення у судовому засіданні, прокурор, діючи в межах повноважень, передбачених Конституцією, Законом «Про прокуратуру», КПК, на підставі зібраних доказів у кримінальній справі, пропонує суду винести обвинувальний вирок, визначаючи, таким чином, винність особи у скоєнні злочину. Одночасно захисник, як сторона у змагальному процесі, пропонує суду власні висновки з тих чи інших обставин, що є предметом розгляду в судовому засіданні.

Розглядаючи питання змісту і структури принципу забезпечення доведеності вини, В.Попелюшко запропонував даний принцип як двох-аспектну структуру, а саме таку, що містить «організаційний ... та функціональний (кримінально-процесуальний аспект» [9, с.83].

На наш погляд, принцип забезпечення доведеності вини за структурою має три сторони, а саме організаційну, функціональну та юридичну, чи нормативну. Усі три сторони тісно пов'язані між собою, постійно впливають одна на одну і лише в цій єдності гарантують реалізацію даного принципу в кримінальному судочинстві. Причому юридична сторона цього принципу має суттєве значення, тому що саме завдяки їй гарантується його реалізація.

Юридична сторона принципу забезпечення доведеності вини знаходить свій вираз у тому, що організація системи державних органів, уповноважених державою на проведення кримінально – процесуальної діяльності, державних установ, що сприяють розкриттю злочинів, у тому числі установ по виконанню покарання, функціональні можливості суб'єктів процесу та їх обов'язки, передбачені в законах та інших нормативних актах, які діють на час проведення кримінально – процесуальної діяльності.

Однією з гарантій реалізації принципу забезпечення доведеності вини у кримінальному судочинстві, на наш погляд, є принцип презумпції невинуватості. Необхідно зазначити, що дані принципи є різними як за змістом, за засобами реалізації, так і за об'єктом застосування. Крім цього, законодавець розташував ці принципи у різних розділах Конституції. Так, принцип презумпції невинуватості, передбачений ст.62, міститься у розд.2 «Права, свободи і обов'язки людини і громадянина», а принцип забезпечення доведеності вини знаходиться у розд.8 «Правосуддя». Таким чином, незважаючи на те, що принцип презумпції невинуватості має більш загальний характер, ніж принцип забезпечення доведеності вини, вони не можуть існувати один без одного, і останній може знайти власну реалізацію лише тоді, коли буде реалізовано принцип презумпції невинуватості.

Іноземний досвід показує, що більшість конституцій держав Європи і світу закріплюють принципи відправлення правосуддя, якими суд користується при розгляді конкретних справ і які є гарантією від несправедливого правосуддя. Наприклад, аналізуючи принципи належної судової процедури згідно з Конституцією і Кримінально – процесуальним кодексом Австрії, вчені Е.Фореггер і Є.Серіні відокремлюють 11 принципів, з них 6 конституційних, серед яких передбачено принцип обвинувачення (абз.2 ст.90 Конституції та § 2 КПК) [10, с.13].

Таким чином, беручи до уваги особливе значення належної реалізації принципу забезпечення доведеності вини, вважаємо за

необхідне включити його до діючого кримінально-процесуального закону і визначити його поняття в окремій статті КПК.

Список літератури: 1. Михеєнко М. Конституційні принципи кримінального процесу // Вісник Академії правових наук. № 34. 1997. 2. Фельдштейн Г. С. Лекції по уголовному судопроизводству. М., 1915. 3. Гольмстен А. Х. Учебник русского гражданского судопроизводства. СПб., 1907. 4. Добровольская Т.Н. Принципы советского уголовного процесса // Советское государство и право. 1992. № 4. 5. Мизулина Е. Б. Независимость суда еще не гарантия правосудия. // Советское государство и право. 1992. № 4. 6. Розин Н.Н. Уголовное судопроизводство. М., 1914. 7. Система римского гражданского права, 3-е изд., Вып.1. Кн. 1. Общая часть. СПб, 1909. 8. Александров Н.Г. Законность и правоотношения в советском обществе. М., 1955. 9. Попелюшко В. Принцип забезпечення доведеності вини в кримінальному судочинстві // Вісник прокуратури. № 5. 2003. 10. Бутов В.Н. Уголовное судопроизводство Австрийской Республики: Опыт и проблемы организации и деятельности. Екатеринбург, 1999.

Надійшла до редакції 20.04.06

С.О. Погрібний

ПОНЯТТЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН

Категорія правового регулювання є однією з основоположних категорій правової дійсності, оскільки через регулювання проявляється власне сутність права. Ніким не заперечується теза про те, що призначення права – це регулювання певних явищ. Й.О. Покровський ще в 1917 р. відзначаючи, що право «має своєю загальною метою регулювання відносин між людьми», починав це твердження зі слів «як відомо» [див.: 1, с.38]. Тому не дивно, що проблематика правового регулювання завжди була в колі інтересів вчених-юристів, у працях яких піднімалися як загальні, так і окремі його питання. Та й сам законодавець, визначаючи призначення актів, що ним приймаються, вказує, що таким є регулювання певних явищ. Так, наприклад, ч.1 ст.1 Цивільного кодексу України 2003 р. (далі – ЦК України) констатує, що цивільне законодавство *регулює* певні суспільні відносини, які називаються цивільними. Ст.2 Сімейного кодексу України 2002 р. (далі – СК України) визначає коло учасників сімейних особистих немайнових та майнових відносин, які ним регулюються.

Отже, розуміння поняття правового регулювання певного виду суспільних відносин, зокрема цивільних відносин, є однією з необхідних передумов того, щоб подальші наукові дослідження не перетворилися на демагогічні розмірковування, а мали шанс сформулювати певні висновки і виробити практично значимі рекомендації. Інакше кажучи, дослідження проблем цивільно-правового регулювання суспільних відносин має здійснюватися на базі попереднього узгодження самого поняття «цивільно-правове регулювання».